

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SALNÂMELERİNDE ADIYAMAN
(1925-1930)**

Adıyaman in The State Annuals Of Turkish Republic (1925-1930)

Metin KOPAR*

ÖZ

Osmanlı siyasi tarihi dışındaki sosyal ve iktisadi tarihine ilişkin araştırmalar için salnameler çok önemli kaynak olma özelliği taşımaktadırlar. Bu kaynaklar, geçmişte yaşanmış şehirlerin bilgi depolarıdır. Güvenilir olan bu kaynaklar, yayımlandıkları 19 ve 20. yüzyıllarda, şehir tarihçiliği ile ilgilenen araştırmacılar için önemli kaynaklardır. Devlet tarafından resmi olarak yayımlandığı gibi hususi müesseselerce de hazırlanabilen salnameler, geçmişin günümüze aktarılmasında mühim bir yere sahiptirler. Vilayet Salnameleri, ilgili vilayetin idari örgütlenmesi, bürokratik yapı ve görevlileri, coğrafya ve tarihi, iktisadi ve toplumsal durumu hakkında bilgiler vermektedir. Bu çalışmada, 1925-1930 yılları arasında Hısn-ı Mansur, Besni ve Kâhta kazalarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Salnameleri esas olmak üzere diğer bu dönemle ilgili yazılmış kaynaklardan istifade ederek şehrin adli, idari, nüfus, zirai, sınai, eğitim, sağlık gibi konulardaki gelişme ve değerlendirmeleri tespit etmeye yönelik olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hısn-ı Mansur, Besni, Kâhta, Nüfus, Teşkilat, İktisat

ABSTRACT

The annuals constitute an important source for the researches on the social and financial history of Ottoman Empire which does not involve politics. These sources are the information stores for the past cities. Such reliable sources were very important for the urban historians in the 19th and 20th centuries in which they were issued. The annuals, which can be issued both by the state and the private institutions, have an important function in conveying past to present. City annuals provide information about the concerned cities on the points like their administrative organization, their bureaucratic structure and its functions, their geography and history, their financial and social conditions. By making use of foremost the annuals of Turkish republic between the years 1925 and 1930 on Hısn-ı Mansur, Besni and Kahta districts and any other sources issued for this period, the present study aims to determine the developments and circumstances in Adıyaman on the issues like law, administration, population, agriculture, industry, education and health.

Keywords: : Hısnı Mansur, Besni, Kâhta, Population, Organization, Economy

* Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, mkopar@adiyaman.edu.tr

GİRİŞ

Anadolu'nun eski yerleşim yerlerinden biri olan Hısn-ı Mansur, İran ile Akdeniz'in Mezopotamya ile Küçük Asya'nın Arap yarımadası ile Karadeniz'in ve Kafkasların ulaşım yollarının kesiştiği yerde bulunmaktadır. Hısn-ı Mansur manzarası gözün görmeyeceği kadar geniş bir alandır. Konumu nedeniyle Arabistan'a benzer sıcak bir havası vardır. Kaza merkezi Kara dağın yarım saat mesafesinde olup, etrafı bağ ve bahçelerle çevrilidir. Kazanın Doğusunda Kâhta ve Halburcu çayı, Batısında Besni kazasıyla kısmen sınır olan Göksu, Kuzeyinde Malatya ile Suyatan ve Melet dağları ve Besni kazasının Sürgü ve Tut nahiyeleri, güneyde ise Urfa sancağı ile Rumkale ve Birecik kazalarını ayıran Fırat nehri ve Güneydoğusunda Siverek kazası bulunmaktadır (Köcer, Babuçoğlu, 2009:95)

Adıyaman tarih öncesi Paleolitik çağlardan başlayarak yerleşim gören, kendine özgün kültürel değerlerin yanı sıra, coğrafi konumu gereği çeşitli uygarlıklara ev sahibi yapmıştır. Sırasıyla Hitit, Mitanni, Asur, Pers, Komagene ve Roma idarelerinden sonra İslam hâkimiyeti ile tanışmıştır. Bu devirde şehrin ismi Hısn-ı Mansur olarak bilinmektedir. XI. yüzyıldan sonra Türkmen gruplar tarafından iskâna açılan bölge, Artuklular zamanından itibaren çeşitli Türk aşiretlerinin yerleştiği yerler arasındadır (Taşkın, 2014:175).

Osmanlı hâkimiyeti kuruluncaya kadar Selçuklu, Artuklu, Eyyubi Moğol, Akkoyunlu ve Memluk idarelerinde kalmış olan Hısn-ı Mansur, Yavuz Sultan Selim'in Diyarbakır'ı fethi sırasında Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Tanzimat'tan sonraki idari düzenlemelerde 1841'de kaza, 1849'da Diyarbakır vilayetine bağlı bir sancak olmuştur. Malatya sancağının 1885 yılında Diyarbakır Vilayetinden Mamuretülaziz vilayetine sancak olarak bağlanması üzerine bu sancakla beraber Mamuretülaziz vilayetine aktarılmıştır. 1918 yılına kadar kaza olarak idari yapısını sürdürmüştür. Cumhuriyet idaresinden sonra Besni, Kâhta ve Hısn-ı Mansur Malatya ili sınırları içerisinde dâhil edilmiştir. 1926 yılında Besni kazası Gaziantep iline verildiyse de 1933 yılında tekrar Malatya iline aktarılmıştır. 1954 yılında ise Malatya ilinden ayrılarak Adıyaman adıyla il olarak teşkilatlandırılmıştır.

1-İdari ve Adli Yapı

1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçen Hısn-ı Mansur, 1519 yılı idari taksimatında Besni'ye bağlı nahiyeler içerisinde gösterilmiştir. Besni'den Vilayet-i Besni diye söz edilmiş olup Gerger, Kâhta ve Hısn-ı Mansur, nahiyeler olarak Besni'ye bağlanmıştır. 1524 yılında yapılan düzenlemeye göre Hısn-ı Mansur nahiyesi Gerger ve Kâhta sancağına bağlanmış, 1540 yılı düzenlemelerinde ise Hısn-ı Mansur, Zulkadriye Eyaleti'nin Elbistan Sancağına bağlı kazalar arasında yer almıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır Eyaleti'nin Mamuretülaziz Livası'na bağlı bir kaza olmuştur (Öztürk, 2008:118-119). Osmanlı döneminde Hısn-ı Mansur olarak ifade edilen Adıyaman 1883'te Mamuretülaziz vilayetine bağlanmıştır.

Hısn-ı Mansur kazası 1889-1995 tarihleri arasında 7 nahiyeye, 210 köy, 1896-1897 tarihlerinde 1 nahiyeye ve 289 köyüne sahiptir. 1897-1909 yılları arasında bu

kazanın nahiye sayısı 5, köy sayısı ise 174 olmuştur. 1911 yılında 243 köyden, 44'ü Kuyucak, 56'sı Koçali, 29'u Karıcık, 56'sı Çalgan ve 58'i de Samsad nahiyesine bağlıdır. 1910 yılında toplam 257 köyden 65'i merkez kaza Hısn-ı Mansur, 29'u Karluk, 57'si Samsad, 47'si Çalgan, 15'i Koçali ve 44'ü de Kuyucak nahiyesine bağlıdır (Şaşmaz, 2012:15).

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti idari anlamda yeni düzenlemeler yapma yoluna gitmiş, dört kademeli bir idari sistemi uygulamaya koymuştur. Osmanlı dönemindeki mutasarrıflık statüsündeki yerleşmeler idari olarak vilayet kabul edilmiş, vilayet, kaza, nahiye ve köy olarak birimlere ayrılmıştır. 1921 Teşkilat- Esasiye Kanunu'nun 10. maddesiyle mevcut yapıda yapılan yeni düzenlemeler yeni anayasada yasal bir zemine oturtulmuştur. 1924 Anayasasında vilayetlerin adı il, kazaların adı ilçe, nahiyelerin adı ise bucak olarak değiştirilmiştir (Kocaman, 2014:271-290).

Cumhuriyet ile birlikte Besni, Kâhta ve Hısn-ı Mansur Malatya ili sınırları içerisine dahil edilmiştir. Kazalar, nahiye adı verilen alt birimlerden oluşmaktadır. 1927 yılında coğrafi olarak Besni 3220 km², Hısn-ı Mansur 2895 km² ve Kâhta 1775 km² genişlikteki topraklara sahip bulunmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasında, merkez kaza, Samsat, Kuyucak, Karıcık, Celkan ve Tut nahiyeleri; Kâhta kazasında merkez nahiye, Tukaris, Merdis (Narince), Alut (Kahte) ve Sincik (Biremişe) nahiyeleri ve Besni kazasında ise Keysun, Perveri, Belviran, Şambayadı, Suvarlı ve Tun (Gölbaşı) nahiyeleri bulunmaktadır (Tcds,1925-1926:1122, Tcds, 1926-1927:998). 1927-1929 yıllarında Hısn-ı Mansur vilayetinde 265 köy, Kâhta'da 175 köy, Besni kazasında ise 133 köy bulunmaktadır. Hısn-ı Mansur Kazasında 1925-1926 yıllarında görev yapan idari kadro Kaza Kaymakamı Şefik Bey, Mal Müdürü Hacı Ahmet Bey, Müftü Hacı Mahmut Efendi, Asliye Mahkemesi Hâkimi Ali Rıza Bey, Savcı Yunus Bey, Sorgu Hâkimi Mehmet Hilmi Bey, Belediye Doktoru Sırrı Bey, Belediye Eczası Selahattin Bey, Posta ve Telgraf Müdürü Hurşit Efendi, Kaza Baytarı İsmail Hakkı Bey, Trahom ile Mücadele Heyeti Baştabibi ise Kaşif Ömer Bey'den oluşmaktadır (Doğan, 201:98). 1926 yılında Besni kazası Gaziantep iline verildiyse de 1933 yılında tekrar Malatya iline aktarılmıştır. Malatya vilayetine bağlı kaza olan Hısn-ı Mansur'un ismi, 28 Aralık 1928 yılında alınan bir kararla Adıyaman olarak değiştirilmiştir (BCA, 230.0.0/149.57.6). 1954 yılında Malatya ilinden ayrılarak Adıyaman adıyla Türkiye'deki iller arasında yerini almıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi 1925 yılından itibaren illerdeki teşkilatların kurulmaya başlaması ile birlikte Malatya'da da CHP teşkilatı oluşturulmuştur. Malatya il yönetiminin oluşturulmasından sonra bu yapılanma kazalarda da hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Hısn-ı Mansur kazasında CHP kaza teşkilatı şu isimlerden oluşmuştur. Adıyaman: Abdülkerimzade Hacı Mehmet Ali Efendi, Ahmet Efendi, Hacı Şeyh Ağazade Mehmet Efendi, Abuzer Efendi (Belediye Başkanı) Besni: Hasan (Kemal) Bey, Reşit Bey, Mustafa Bey, Ali Bey (Belediye Başkanı) (Şahin, 2008:124). Adıyaman'da 1927-28 yıllarında, Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer, Teyyare, Himaye-i Etfal ve Muallimler Birliği kurulmuş olup faaliyet göstermiştir (Unt, 1927:676).

Adli olarak 1925-26 yıllarında Hısn-ı Mansur'da mahkemeye intikal etmiş çeşitli suçlardan 120 vaka mevcuttur ve bunlardan 36'sı mahkûmiyetle sonuçlanmıştır (Tcds, 1925-1926:847). Hısn-ı Mansur kazasında 1927-1928 yıllarında adli vaka sayısı toplam 28'dir. Bu vakalar 1 katl, 3 silah teşhiri, 4 hırsızlık, 4 fiili şeni'a, 1 kız kaçırmak, 8 yaralama, 4 darp ve 3 çeşitli suçtan oluşmaktadır (Tcds, 1927-1928:1229). Besni'de adli vaka sayısının Hısn-ı Mansur ve Kâhta kazasından fazla olduğu görülmektedir. Toplam vaka sayısı 259'dur. Darp, sirkat, yaralanma ve katl vakalarının sayısı oldukça fazla olmuştur.

Tablo-1: Adli Vakalar (1927-28) (Tcds, 1927-1928:1003,1229)

	Hısnı Mansur	Kahta	Besni
Ahz ve Gasp			5
Katl	1		21
Silah Teşhiri	3		10
Sirkat (Hırsızlık)	4		58
Hayvan Hırsızlığı			10
Yangına Sebebiyet			3
Fiili-i Şeni'a (Günahlı İş)	4		12
İzale-i Bıkr (Tecavüz)			3
Kız Kaçırmak	1		9
Iskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)			1
Cerh (Yaralama)	8		56
Darp	4		67
Hükümet Emirlerine Muhalefet			4
Çeşitli Suçlar	3	44	
Genel Toplam	28	44	259

Adam öldürme ile ilgili davalardan birisi 1928 tarihlidir. Bu bir katl davasıdır. Bu dava Besni kazası Meydan mahallesinden Mehmed oğlu Halid adlı kişinin, bir şahsı öldürülmesinden dolayı Ankara İstiklal mahkemesinin 4 Şubat

184 / Metin KOPAR

1927 tarih ve 88 numaralı kararıyla idama mahkûm edilmiştir. Fakat işlenen bu suçun Cumhuriyet'in ilanından önce işlenmesinden dolayı cezası 15 yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak bu suç, Türk Ceza kanununun 588. maddesi gereğince hapis cezasına dönüştürülmüştür. (tahvil. Mehmed oğlu Halid, Büyük Millet Meclisi başkanlığına bir dilekçe vererek affını istemiştir (Özlu, 2015:622).

1927-1928 yıllarında Besni'de 205 nikâh, 21 boşanma, Hısn-ı Mansur'da 38 nikâh 3 boşanma ve Kâhta'da 43 nikâh vuku bulmuştur (Tcds, 1927-1928:1003, 1227).

2-Nüfus

Osmanlı Devletinin önemli kaynaklarından olan Tapu Tahrir Defterleri tahmini olarak bize nüfus miktarlarını vermektedir. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden itibaren 16. yüzyıl boyunca nüfusu artmıştır. Toplam nüfus 1519'da 1391, 1524'de 1441, 1540'da 3475, 1563 yılında 4772 olmuştur. Şehirde bulunan tek bir gayrimüslim mahallesinin nüfusu 396'dan 520'ye yükselmiştir (Öztürk, 2008:124). Evliya Çelebi, 1648'de çıkmış olduğu üçüncü uzun Anadolu seyahatinde Hısn-ı Mansur'a da uğramıştır. Hısn-ı Mansur için Maraş'a bağlı bir subaşılık olduğunu belirtmiştir. Nahiyesi toplam 70 pare Türkmenlerin oturduğu ayrıca Kethuda yeri, yeniçeri serdari, muhtesibi, naibi, hacdari, kale dizdari ve kale nefaratlarının olduğunu kayd etmiştir (Kahraman, Dağlı:2010:223-224).

Osmanlı Devletinde ilk nüfus sayımı 1828-1829 yılında yapılmıştır. Yapılan bu nüfus sayımı Osmanlı- Rus savaşının çıkmasından dolayı tamamlanamamıştır. Savaşın bitmesi ile birlikte bu sayım 1830-1831 yılında sayım yeniden başlatılarak tamamlanmıştır. Bu sayımın yapıldığı yerlerden biriside Hısn-ı Mansur Kazasıdır (Toprak, 2016:445-446). Hısn-ı Mansur kazasında il nüfus sayımı, 29 Nisan 1835 ile 17 Nisan 1836 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu sayımda Müslüman ile gayrimüslim halk birlikte ve sadece erkekler sayılmıştır. Yapılan bu sayımda kaza merkezinde yaşayan 5.356 kişiden 4.246'i Müslüman, 1.110'u gayrimüslimdir. 1.110 gayrimüslim nüfusun 1.000'i Ermeni, 110 ise Süryani'dir. Kazaya bağlı bir köy, on aşiret ve oymak ile 165 köyde yaşayan yaklaşık 15.793 kişiden sadece 128'i gayrimüslim, geriye kalan kahir ekseriyet ise Müslümandır. Nüfusun yaklaşık 21.329 kişi civarında olan Hısn-ı Mansur'da takriben 1.238 gayrimüslim yaşamaktadır (Toprak, 2016:447). 1875-1877 yıllarında şehirde toplam erkek nüfus 4.748'dir. Bunun 3.185'i Müslüman 1563'ü gayrimüslimdir. 1883 yılında 6176 hanede 11.505 Müslüman nüfus ve 1.355 gayrimüslim nüfus olmak üzere toplam 12.860'tır. 1894 yılı verilerinde 18.168 erkek nüfus tespit edilmiştir (Öztürk, 2008:125)

1882 yılında Adıyaman ve çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalarda önemli rol oynayan seyyah Karl Humman "Reisen In Klemasien Und Nordsyrien" adlı eserinde Hısn-ı Mansur'un merkez nüfusunun 2000 hane olduğunu ve bu nüfusun 4/3 Türk, 150 hane Katolik ve geri kalanın Ermeni olduğunu belirtmiştir (Öztürk, 2012:140-143). Karl Humman'dan altı yıl sonra 1888-1890 yıllarında Anadolu'yu gezmiş olan Fransız seyyah Vital Cuinet merkez dâhil toplam nüfusun 42.134 olduğunu belirtmiştir. Bu nüfusun 2900'ü gayrimüslim olup, Gregoryen

Ermenilerinden oluşmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasının merkez nüfusunun 2000 olduğunu ve nüfusun 92'sinin Gregoryen Ermenilerinden olduğunu kaydetmiştir (Cuinet,1890.378-379). 1908 tarihli salnamede Kaza merkezi 1.952 haneden oluşmaktadır. İslam Hristiyan ahalinin toplam nüfusu 7.996'dır. Kazada 6.621 hane bulunmaktadır. Toplam 30.784 olan nüfusun 14.671 erkek, 13.443'ü kadın olmak üzere 28.114 Müslüman, 2670'i Hristiyan'dır (Öztürk, 2008:125-127).

Cumhuriyetin ilanından sonra ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde olmuştur. Bu nüfus sayımında üç ilçenin nüfusunun kayıtlarda yer aldığını görüyoruz. Bunlardan birincisi olan Besni ilçesi Gaziantep iline bağlı sayılırken diğer iki ilçesi olan Kâhta ve Hısn-ı Mansur Malatya ili nüfus bölgesi içerisinde sayımı yapılmıştır. Bu seçimde Besni nüfusu toplam 30.727'dir. Bu nüfusun 16.282'si kadın, 14.445'i ise erkektir (Unt, 1929:171). Besni'de ki mevcut nüfusun mesleklere göre dağılımı ise şöyledir. Ziraatla uğraşan kişi sayısı, 6225, Sınai ile uğraşan 695, ticaretle uğraşan 508, serbest meslek 96, memur 68, hâkim 6, ordu mensubu 63, PTT 8, muhtelif işlerde çalışan 216 ve toplam meslek sahibi sayısı ise 7914 kişidir (Unt, 1929:193). 1927 yılında Besni'de yaşayan insanların Müslüman olanların dışında diğer dinlere mensup insan sayısı 5'tir Bunların 2'si Katolik, 1'i Protestan 2'si ise Musevi'dir. Besni'de 22.304 kişi Türkçe, 8750 kişi Kürtçe, 4 kişi Arapça, 54 kişi Çerkezce, 1 kişi de Arnavutça konuşmaktadır (Unt, 1929:220).

Tablo-2: 1927 Hısn-ı Mansur, Kahta ve Besni Kazaları Nüfus Sayım Verileri

Vilayet	Şehir Nüfusu			Şehre Merbut Köyler Nüfusu			Şehir Nahiye ve Köylerin Nüfusu		
	K	E	Y	K	E	Y	K	E	Y
Hısn-ı Mansur	4454	4190	8644	2008	2002	4010	16901	16537	33438
Kahta	331	503	834	3373	3460	6835	12179	12173	24352
Besni	3678	2336	7014	1930	1754	3684	10674	9355	20029

Vilayet	Nahiye ve Köylerin yekünü			Yekünü Umumi	Maveki Adedi
	K	E	Y	Y	
Hısn-ı Mansur	19909	18539	37448	46092	274
Kahta	15552	15633	31105	32019	179
Besni	12604	11109	23713	30727	141

186 / Metin KOPAR

Hısn-ı Mansur kazasında toplam nüfus 45.249'dur. Bu nüfusun 22.144 erkek, 23105 kadındır (Unt, 1929:31) Kaza merkezinde toplam nüfus 864 kişidir ve toplam 151 haneden oluşmaktadır. Kasaba dâhilinde 3.5 kilometre kaldırım bulunmaktadır. On dört mabadan ve istikametlerden kasabaya 4.5 kilometre tülünde künk ile su gelmektedir. Kasaba dâhilinde 405 mağaza, 1 hamam, 1 eczane, 5 lokanta, 2 han, 2 değirmen bulunmaktadır. Pazar yerlerinde her gün pazar kurulmaktadır. Panayır yoktur (Alpaydın, 2008:96-97)

Besni'deki mevcut nüfusun mesleklere göre dağılımı ise şöyledir. 11.218 zirai, 830 sınai, 300 ticari, 63 serbest meslek, 69 memur, 4 hâkim, 58 ordu mensubu, 5 PTT, 124 muhtelif işlerde çalışmaktadır. Diğer dinlere mensup insan sayısı ise 156 Protestan, 228 Ermeni, 3 Hristiyan bulunmaktadır (Unt, 1929:198). Halkın konuşmuş olduğu dil is şu şekilde belirtilmiştir. 12.302 kişi Türkçe, 32.551 kişi Kürtçe, 3 Rumca, 3 Arapça, 23 kişi ise meçhul lisanları konuşmaktadır (Unt, 1929:241).

Kâhta kazasının toplam nüfusu 32031 kişidir. Bu nüfusun 15.818 erkek, 16.213 ise kadındır. Mevcut nüfusun mesleki durumlarına baktığımızda çalışanların 9.135 zirai, 145 sınai, 66 ticari, 35 serbest, 21 memur, 5 hâkim, 4 ordu mensubu, 2 PTT, 19 muhtelif işlerde çalışmak üzere toplamda 9445'dir. Toplam nüfus içerisinde 56 Ermeni, 1 Hristiyan, 1 Musevi bulunmaktadır (Unt, 1929:197). Kâhta ilçesinde 388 Türkçe, 31.629 Kürtçe, 12 Ermenice, 1 Arapça, 1 Yahudice konuşan şahıs vardır (Unt, 1927:242). Vilayet genelinde nüfus yoğunluğu ortalaması, 1927 nüfus sayımına göre Hısn-ı Mansur'da 16, Kâhta'da 18, Besni'de ise 10 kişidir (Unt, 1929:242).

3-Zirai Üretim, Hayvancılık ve Sınai

1925-1930 yılları arasında Adıyaman ve civarının ekonomisi büyük oranda tarıma bağlıydı. Kazalarda en fazla yetiştirilen ürünler, buğday ve arpa idi. Bunların yanı sıra çavdar, darı, burçak, mısır, afyon, bakla, pamuk, susam, üzüm ve tütün yetiştirilmekteydi. Bu ürünlerden darı, bakla, susam ve üzüm sadece Besni'de, afyon sadece Hısn-ı Mansur'da ve çavdar ise sadece Kâhta'da ekiliyordu (Tcds, 1927-1928:670-671). Ziraat mevsimi eylül ayından başlar, kasım sonuna kadar devam eder. Nakliye işleri "Şağra" denilen ahşaptan yapılmış bir vasıtayla merkep, beygir, ester ve deve ile gerçekleştirilmiştir. Tarım eski usullerle yapılmaktadır.

Tablo-3: 1927-1928 Kazalara Göre Ekimi Yapılan Ürünler (Dönüm) (Tcds, 1927-1928:999,1221)

Ürün Adı	Hısnı Mansur	Kahta	Besni	Toplam
Buğday	450.000	58.600	60.000	568.600
Arpa	300.000	43.474	8.000	351.474
Çavdar	-	1.950	-	1.950

Burçak	20.000	5.450	-	25.450
Mısır	2.000	-	4.000	6000
Darı	-	-	3.000	3000
Bakla	-	-	10.000	10.000
Susam	-	-	2.000	2000
Afyon	1000	-	-	1000
Pamuk	-	2.500	4.000	6500.00
Üzüm Asma	-	-	15.000	15.000
Tütün	63.800	9.200	-	73.000
Toplam	836.800	121.174	106.000	

Sebze ise banya, patlıcan, domates, hıyar, acur, kasa, ıspanak, fasulye, lahana, has (marul), kara bakla, turp, havuç, pancar, kavun, karpuz, soğan, sarımsak, çiğdem, kenger, ravent cinsinden ışkın, çiriş, mantar, afyon, tütün yetişmektedir. Meyvelerden elma, armut, incir, ceviz, erik, zerdali, şeftali, alıç, üzüm, dut, fişne, kiraz ve sumak yetişmektedir. Ayrıca yağ, pekmez, bal, peynir, mazı, kitre, butum, çikar elde edilmektedir.

Tablo-4: 1927-1928 Kazalara Göre Yetiştirilen Ürünlerin Miktarları (Kg) (Tcds, 1927-1928:991,1221)

Ürün Adı	Hısnı Mansur	Kâhta	Besni	Toplam
Buğday	63.000.000	8.500.000	5.000.000	76.500.000
Arpa	36.000.000	5850.000	2.000.000	38.585.000
Çavdar	-	230.000	-	230.000
Burçak	3.800.000	450.000	85.000	3.335.000
Mısır	280.000	-	35.000	315.000
Darı	140.000	210.000	15.000	365.000
Bakla	-	-	-	-

188 / Metin KOPAR

Susam	-	-	3.000	3000
Afyon	10.000	-	-16.000patates	
Pamuk	-	150.000	192.000	342.000
Üzüm Asma	-	-	64.000.000	64.000.000
Tütün	6.380.000	710.000	-	7090.000
Toplam	109.610.000	116.100.000	71.346.000	

1928-1928 yıllarında Hısn-ı Mansur'da 7, Besni'de 8 ve Kâhta'da ise 7 çeşit ürün ekilmiştir. Hısn-ı Mansur kazasında 1927-1928 yıllarında 836.800 dönüm ekilirken elde edilen toplam ürün miktarı 109.610.000'dir. Besni kazasında 106.000 dönüm ekilirken elde edilen ürün miktarı 71.346.000 kg. ve Kâhta'da ekilen toprak miktarı 121.174 olurken, elde edilen ürün 116.100.000 kg. olmuştur.

Hısn-ı Mansur kazasında 1927-1928 yıllarında toplam 41.500 hektarlık orman alanı vardır. Bunlardan 41.000 hektarı meşe, 500 hektarı çınar ağacının bulunduğu ormanlardır. Kazada 16.000 hektarda çalılık alan bulunmaktadır. Ormanlardan bir yılda kesilen kereste ve mahrukat, 120 metreküp kereste, 6.400 kantar odun, 2200 kantar odun kömürü ürün alınmaktadır (Doğan, 2012:105).

Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Besni kazalarında bargir, kısrak, merkep, katır, Deve, inek, öküz, manda, koyun ve keçi gibi hayvanlar yetiştirilmiştir. Genel olarak hayvancılık faaliyetlerine baktığımızda en çok keçi beslendiğini görülmektedir.

Tablo-5: 1927-28 Yılı Adıyaman Hayvan Sayıları (Tcds, 1927-1928:1000,1223)

	Hısnı Mansur	Kahta	Besni	Toplam
Bargir	412	69	232	713
Kısrak	121	100	500	721
Merkep	2.959	2.488	2.937	8384
Katır	421	170	324	915
Deve	92	-	186	278
İnek	5.195	4.378	3.617	13.190
Öküz	8.011	5.922	4.988	18.921

Manda	84	35	30	149
Koyun	23.243	19.123	15.027	57.393
Keçi	42.022	39.004	50.741	131.767

Vilayette yetiştirilen hayvanlar koyun ve keçi başta olmak üzere, öküz, inek ve manda gibi et, süt ve derisinden faydalanılırken, beygir, kısrak, eşek, katır ve deve gibi taşımacılıkta kullanılmıştır. Deve dışındaki hayvanlar hemen hemen bütün kazalarda yetiştirilmiş mevcuttur. Deve yetiştiriciliği Hısn-ı Mansur ve Besni’de görülüyordu. Hısn-ı Mansur’da deve sayısı 92 iken bu sayı Besni’de 186’dır. Bu üç kazada toplam hayvan sayısı 232.431’dir. Bu üç kazadaki hayvancılıktan 1927-1928 yıllarında toplam 17.602.430 litre süt, 72.748 kilo yün ve yapağı ve 57.513 kilo keçi kılı elde edilmiştir.

Tablo-6: 1927-28 Yılı Adıyaman Hayvansal Ürün Miktarları (Kg) (Tcds, 1927-1928:1000,1223)

	Hısnı Mansur	Kahta	Besni	Toplam
Süt	7.391.130	4.211.300	6.000.000	17.602.430
Yün ve Yapağı	36.448	11.300	25.000	72.748
Keçi Kılı	18.553	8.960	30.000	57.513

1927-28 yıllarında Hısn-ı Mansur ve Besni’de birer pamuk fabrikası bulunmaktaydı. Hısnı Mansur’daki pamuk fabrikası Hacı Şeyh Ağazade Mehmed’e ait olup 1923 yılında kurulmuştur ve motoru 10 beygir gücündedir.. Ayrıca bu fabrika yıllık 45.000 kg pamuk işleme kapasitesine sahiptir. Bunun dışında Hısn-ı Mansur’un çeşitli yerlerinde 20 adet un değirmeni bulunmaktadır. Bu değirmenler yıllık olarak 22.500 kg un işlemiştir. Besni’deki pamuk fabrikasının sahibi Sarı Hacızade Bekir Efendi’nin çocukları tarafından işletilmiştir.. Bu fabrikada da 1340 yılında kurulmuş olmakla birlikte motoru 14 beygir gücündedir. Çırçır makinesine sahip olan bu fabrika pamuk ayıklama işlemini de yapmış ve yıllık işlediği pamuk miktarı 218.000 kg’dır (Tcds, 1927-1928:1000,1225). Hısn-ı Mansur kazasında Cumhuriyet’in ilk yıllarında bankacılık alanında halka hizmet veren Ziraat Bankası’nın bir sandığı bulunmaktadır (Tcds, 1927-1928:1226).

4-Eğitim ve Sağlık

Eğitim tüm ülkede olduğu gibi Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Besni kazalarında da öncelikler arasında olmuştur. Bu kazalarda Maarif salnamelerine ikinci Abdülhamit döneminde Besni kazasına bağlı Tut, Şam Bayadı, Belviran, Perveri,

190 / Metin KOPAR

Sürgü, Hevidi, Keysun, Kızıl İn, Kuyucak Nahiyeleri, Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Koçali, Samsad, Celkan, Karıcık Nahiyelerinde, Kahta kazasına bağlı Aluta, Sincik, Tukari Nahiyelerinde okullar açılmıştır (Taşkın, 2013:1332-1333). Hısn-ı Mansur kazasında 713 erkek ve 50 kadın okuma ve yazma bilmektedir. 1927 yılında Besni kazasında 13.926 erkeğin 747'si okuma bilmekte, 16.411 kadının ise ancak 36'sı okuma yazma bilmektedir. Kâhta ilçesinde 189 kişi okuma ve yazma bilmekte 31.842 kişi ise okuma ve yazması yoktur (Unt, 1927:171-174).

Tablo-7: 1926-27 Yılı İlkokul ve Öğrenci Sayıları (Tcds, 1926-1927:957,1127)

	Öğrenci Mevcudu		Okul Mevcudu	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Hısn-ı Mansur	60	558	1	9
Kâhta	-	118	-	6
Toplam	60	676	1	15

Adıyaman'da Cumhuriyet öncesi eğitim veren Eslemez Medresesi ve Ulucami medresesi olmak üzere iki medrese bulunmaktadır. Besni kazasında, 1 tane Rüştüye ve 3 adet medresenin olduğu belirtilmektedir. Birinci Dünya Savaşının çıkmasıyla birlikte gençlerin askere alınmasından dolayı bu medreseler kapatılmıştır. TBMM hükümeti döneminde Hacı Mahmut Efendi tarafından Ulu Cami medresesi yeniden açılmış ancak Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkması ile birlikte bu medrese kapatılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında biri üç sınıflı biri de tek sınıflı olarak iki ilkokul açılmıştır (Duran, 2008:294).

Hısn-ı Mansur kazasında 1925-1926 yılında 11 okul bulunmakta, bu okulların 10'u erkek öğrencilere ve 1 tanesinde de kız öğrencilere eğitim verilmektedir. Bu mekteplerde 284 öğrenci eğitim görmektedir (Doğan, 2012:102-103). 1926-1927 öğretim yılında 9 erkek ve 1 kız okulu eğitim vermektedir. Bu okullarda okuyan toplam öğrenci sayısı 618'dir. Aynı öğretim yılında Kâhta'da 6 okul eğitim vermekte, bu okullarda okuyan öğrenci sayısı ise toplam 118'dir. (Tcds, 1926-1927:957,1127). Besni kazasında toplam 241 öğrencinin devam ettiği okul sayısı 7'dir.

1927 yılında Hısn-ı Mansur kazasında 493 ama bulunmaktadır. Bu sayı çevre illerdeki kazalar ile mukayese edildiğinde bu rakam oldukça yüksek görülmektedir. Bundan dolayı devletin Hısn-ı Mansur'da 1925 yılında bir Trahom dispenseri, 1926 yılında da 25 yataklı bir trahom hastanesi açılmıştır. Ayrıca 15 yataklı belediye hastanesi de faaliyet göstermektedir (Tcds, 1927-1928:1227). 1925 yılında muayene edilen 5.685 kişiden 5.446'sında trahom hastalığı teşhisi konulmuştur. Hastalığın tedavisi için Adıyaman'da beş sıhhat memurundan oluşan

bir seyyar mücadele heyeti oluşturulmuştur. Trahom hastanesinin Baştabipliğine Dr. Kâşif Ömer Bey atanmıştır. Ayrıca bir asistan tabip, üç sıhhiye memuru, bir eczacı, iki hasta bakıcı görevlendirilmiştir. 1926 yılında Adıyaman merkez çarşısı civarında muayene edilen 644 hastanın 584'ü ya trahomlu ya da kördür. Buna göre Adıyaman'da muayene olanların %90,2'si göz hastalığına yakalanmıştır.

Tablo-8: Besni'de 1931 ile 1932 yılları arasında Trahomla Yapılan Mücadele Cetveli

Mahalle	Trahomlu Hasta Sayısı	Muayene Olan Hasta Sayısı
Kab Camii Mahallesi	790	958
Hoca Ömer Mahallesi	734	1046
Musalla Mahallesi	680	705
Yeni Pınar Mahallesi	625	634
Eskisaray Mahallesi	549	563
Ermeni Mahallesi	63	79
Sıratut Mahallesi	408	424

Trahom hastalığından dolayı Adıyaman'da eğitim faaliyetleri aksamıştır. Sağlık Bakanlığı'nın Trahomla Mücadele Faslı'nın 102. Maddesi uyarınca “trahom mücadele mıntıklarında ve gerekse memleketin sair aksamında trahomun sâri devresine musap olan hastaların bu devre devam ettiği müddetçe mektep, fabrika, imalathane veya sair resmî, hususî müessesata devamları men olunur. Trahom mücadele mıntıklarındaki çocukların tedrisatı için Sıhhat ve Maarif Vekâletlerince müştereken hususi tedbirler ittihaz olunur” maddesinden hareketle çocuklar okullara gönderilmemiştir (Dalyan, Ünişen, 2016:10). 1929 yılında Malatya'ya yaptığı bir gezi sırasında gördüğü manzarayı Başbakanlığa bildiren İçişleri Bakanı Şükrü Bey: “...trahom mıntikasıdan geçmekteyim. Malatya ve Adıyaman'daki mücadele tertibatı çalışıyor. Fakat malullerin ancak binde biri tedavi olunabiliyor. Bu kadar malulü, bu kadar tahribatı gördükten sonra insan buraların bir gün körler diyarı olacağından korkuyor ve mücadelenin teksifi zaruretine kail oluyor” demiştir. (Şahin, 2008:55)

Tablo-9: Adıyaman Doğum ve Ölüm Oranları (1927-28) (Tcds, 1927-1928:1003,1227)

	Ölüm			Doğum		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam

192 / Metin KOPAR

Hısnı Mansur			152	41	84	125
Kahta	1	35	36	63	125	188
Besni	6	112	118	252	570	822
Toplam	7	147	306	356	779	1135

1927-28 yıllarında Hısn-ı Mansur kazasında toplam 125 doğum gerçekleşirken ölen toplam insan sayısı 152 kişidir. Kâhta'da toplam 36 ölüm vakası görülürken buna karşılık 188 doğum gerçekleşmiştir. Besni de ise 822 doğum vakası gerçekleşirken, ölen insan sayısı 118'dir.

Sonuç

Bu çalışmada kısaca 1925-1930 yılları arasında Hısn-ı Mansur, Besni ve Kahta ilçelerinin adli, idari, nüfus, eğitim, sağlık, tarım ve hayvancılık, sınai konularını kapsamaktadır. Tarihte Hısn-ı Mansur olarak ismi ifade edilen Adıyaman 1954 yılına kadar Malatya'nın bir kazası olarak varlığını devam ettirmiştir. Erken tarihlerde il olmayışı bir takım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Hısn-ı Mansur ve Kâhta Malatya iline bağlı bir kaza olarak varlığını devam ettirirken Besni ilçesi de Cumhuriyet döneminde Gaziantep'e bağlı olarak idari yapısını sürdürmüştür. 1519 yılından itibaren Hısn-ı Mansur, Kahta ve Besni ile ilgili nüfus verileri bulmak mümkündür. Cumhuriyet Döneminde yapılan 1927 nüfus sayımı Türkiye'de yapılan en ayrıntılı nüfus sayımıdır. Bu nüfus sayımında bu üç kaza ile ilgili ayrıntılı bilgileri ortaya çıkmıştır. Adıyaman'ın ekonomik yapısı bölgenin özellikle coğrafi konumu ve yer şekilleriyle bir paralellik göstermiştir. Bölgenin en önemli geçim kaynağı tarım olmuştur. Tarımsal faaliyetlerin yanında hayvancılık da Adıyaman ekonomisinde büyük bir yer tutmaktadır. Sağlık alanının inceldiğimiz dönem itibarıyla en önemli sorun Hısn-ı Mansur kazasında ama sayısının oldukça fazla olmasıdır. Bu noktada devletin bu hastalığının önünün alınması için Trahom Hastahanesinin açılması önemlidir. Eğitim alanında eğitimin ilkokul düzeyinde yapıldığı, Osmanlı döneminde kalan bazı medreselerin Cumhuriyet ile birlikte kapandığı ve bundan dolayı eğitim kurumlarının yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Bu tarihler arasında adli vaka sayıları ortaya konulmuş, konulan bu sayılar göz önüne alındığında adli vaka sayılarının nüfus ile oranlandığında düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alpaydın, İ.K.(2008), “Adıyaman Şehrinin Gelişimi”, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, İstanbul.
- BCA, 230.0.0/149.57.6
- Cuinet, v. (1890), *La Turquie D’Asie*, Paris
- Dalyan M.G, Ünişen A. (2016), Engelli Eğitime Alternatif Bir Bakış: Hafızlık Eğitimiyle Görme Engellilere Toplumsal Saygınlık Kazandırılması (Osmanlıdan Cumhuriyete Adıyaman’da Kör Hafızlar), *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 3(5), December
- Doğan,H. (2012), Cumhuriyet’in İlk Yıllarında (1925-1928) Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Besni Kazalarının Siyasi ve İktisadi Durumu”, Adıyaman Tarihi Kültürü Üzerine, Konya.
- Duran, H. (2008), “Cumhuriyet Döneminde Adıyaman’da Eğitim Alanındaki Gelişmeler”, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, İstanbul.
- Kahraman, A., Dağlı, Y., (2010), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.3, İstanbul.
- Kocaman, S. (2014), Kars İli’nin İdari Coğrafya Analizi, JASSS, Number: 29.
- Köcer, M., Babuçoğlu, M.(2009), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamuratülaziz (1869-1907)*, Ankara.
- Özlu Z. (2015), Zeynel Özlu, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, Gaziantep.
- Öztürk, G. (2012), “Seyyahların Gözüyle Adıyaman ve Çevresi”, Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine, Konya.
- Öztürk,Ö. (2006), *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman*. İstanbul.
- Öztürk,Ö. (2008),“Osmanlı Döneminde Adıyaman’ın Sosyal ve Ekonomik Özellikler”, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, İstanbul.
- Öztürk,s. (2008), “Osmanlı Döneminde Adıyaman’ın Sosyal ve Ekonomik Özellikler”, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, İstanbul.
- Şahin, M.S, (2008), Cumhuriyet Halk Partisi’nin Malatya Teşkilatı (1923-1950), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Şaşmaz, H.Ç., Şaşmaz, m. (2012), “Adıyaman ve Çevresinin Osmanlı Döneminde Malatya Sancağı İle Birlikteki İdari Geçmişi”, Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine, Konya.
- Taşkın, T. (2013), “Maarif Salnamelerinde Mamuratülaziz”, Valume 6, Issue 3, March.

194 / Metin KOPAR

- Taşkın,Ü. (2014), “Salnamelere Göre Adıyaman ve Çevresinde Aşiretler”, Adıyaman Üniversitesi Bilim Kültür ve Sanat Sempozyumu, 03-04- Nisan Adıyaman.
- Toprak, S.V., (2016), “H. 1251 Tarihli Hısn-ı Mansur Kazası Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi” Tarih Okulu Dergisi (TOD), Yıl 9, Sayı XXVIII, Aralık.
- Toprak, S.V., (2016), “1835/1836 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hısn-ı Mansur Kazası Nüfus Yapısı ve Gayrimüslim Nüfusun Şehrin Ekonomik Yapısındaki Yeri”, Adeniz İnsani Bilimler Dergisi, C. VI, S.2.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1925-1926, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926*
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926-1927*
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1927-1928*
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1928-1929*
- Umumi Nüfus Tahriri, İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Tesrinievel 1927, Ankara 1929.*

